

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ : ਵਿਧਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਰਜ

ਡਾ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ*

“ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਉੱਤਰ ਵਿਧੀ, ਉਹ ਕੁੱਖ ਹੈ, ਜਿਹਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਡੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਮ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਤੇ ਇਸ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰੇ ਗੁੰਥਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਹੈ।”

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦਾ ਵਿਧਾਗਤ ਸਰੂਪ :

ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਵਿਭਿੰਨ ਅਹਿਮ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਬਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਵੱਡਮੁੱਲੀਆਂ ਪ੍ਰਪਤੀਆਂ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਰਤਮਾਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਕੀਮਤੀ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਸਮਾਂ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਸੁਆਲ ਕਰਕੇ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਣ ਦੀ ਇਸ ਵਿਧੀ ਦੇ ਰੂਪ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਰਜ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਰਤਨ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਵਾਪਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਇਸਦਾ ਚਲਨ ਬਾਦਸਤੂਰ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਕਹਾਣੀ ਅੰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਨਾ ਅਤੇ ਸੁਣਾਉਣਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਦਿਮ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੋਚਦਾ ਹੈ, ਕਹਾਣੀ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਅਰਥ ਭਰਪੂਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਅਨੁਭਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੇ ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਨੂੰ ਵਿਉਂਤਦਾ, ਸਮਝਦਾ ਅਤੇ ਅਰਥ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਸਵੈ ਪਛਾਣ ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਬਰੂਨਰ (Bruner) ਅਨੁਸਾਰ :

stories are our way of organizing, interpreting, and creating meaning from our experiences while maintaining a sense of continuity through it all.¹

ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਗਹਿਰਾ ਗਿਆਨ, ਠੋਸ ਸਵੈ-ਬਿੰਬ ਅਤੇ ਵਿਕਸਤ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਦਾ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਆਨੰਦ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ, ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਆਂਤਰਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਧਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਸੁਤੰਤਰ ਪਾਠ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹਿੱਤ ਮਾਧਿਅਮ/ਡੈਟਾ ਵੀ ਹਨ। ਇਕ ਸੁਤੰਤਰ ਪਾਠ ਵਜੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਜਾਣਕਾਰੀ, ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਤ ਰਾਹੀਂ ਪਾਠਕ ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਸਾਰਥਕਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਉਹ ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਲਿਖਤ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਿਤ ਦੇ

ਵਿਧਾਗਤ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦਾ ਬਤੌਰ ਮਾਧਿਅਮ/ਡੈਟੇ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਯੋਗ ਲੇਖਕ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਕੀਤਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਸਤੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਵਰਮਾ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ‘ਰੰਗਕਰਮੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ’ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਪੰਜਾਬ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਨੇ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ‘ਰਾਈਟਰਜ਼ ਐਟ ਵਰਕ’, ਦੀ ਤਰਜ਼ ਤੇ ਹਰ ਵਿਧਾ ਦੇ ਦਸ-ਦਸ ਲੇਖਕਾਂ ਨਾਲ ਲੰਮੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ‘ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੇ ਝਰੋਖੇ’ ਵਿੱਚੋਂ ਅਜੋਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਅਤੇ ਦਿਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਵੇ। ਨਾਲ ਹੀ ਪਹਿਲੀ ਧਿਰ ਯਾਨੀ ਲੇਖਕ ਨਾਲ ਬਾਤਚੀਤ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾਕਾਰੀ ਦੇ ਆਰ ਪਾਰ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਅਜੋਕੀ ਸਾਹਿਤਕ ਜਤਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿ ਇਸ ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਤੀਜੀ ਧਿਰ ਦੇ ਸੰਵਾਦ ਵਿੱਚੋਂ ਦੂਜੀ ਧਿਰ ਪੰਜਾਬੀ ਅਦਬ ਦੇ ਨਵੇਂ ਦਿਸ਼ਾਵੇਦਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੋ ਸਕੇ।²

ਪੰਜਾਬੀ ਅਦਬੀ ਜਗਤ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਧਿਅਮ/ਡੈਟੇ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਆਈ ਹੈ। ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਇਸ ਵਿਧਾ ਦਾ ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਕਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਨੋਟਿਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਭਰਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਸਮਾਜ ਦੇ ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਸਬੰਧੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜਗਤ ਚੁੱਪ ਧਾਰੀ ਬੈਠਾ ਹੈ ਜਾਂ ਅੰਦਰ ਖਾਤੇ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਜਾਂ ਦੁਖੀ ਹੋਈ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਦਾ ਆਗਾਜ਼ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹਾਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਤਾ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਇਕ ਗਾਈਡ, ਪ੍ਰੋਰਕ, ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ, ਸੰਪਾਦਕ ਅਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬੰਦੇ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕੀਮਤੀ ਲੁਕਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪ ਵੀ ਅਣਜਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲੁਕੇ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਜ਼ੋਖਮ ਕਾਰਜ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਤਾ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਹੈ ਕੇਵਲ ਉਸਦਾ ਜ਼ਹੀਨ ਹੋਣਾ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਜਿਸ ਨੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨੀ ਹੈ ਉਸਦਾ ਜ਼ਹੀਨ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮਿਹਨਤੀ ਹੋਣਾ ਵੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਹਨਤੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਰੋਤਾਂ ਦਾ ਗੰਭੀਰ ਅਧਿਐਨ ਕਰ ਸਕੇ ਅਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਖਤਮ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਚੱਜੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਾਠਕਾਂ ਤੱਕ ਪੁਚਾ ਸਕੇ। ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੇ ਇਸ ਬਿਖ਼ਮ ਕੰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਡਾ. ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ’ ਦੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ਿਕਾ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

---

* ਲੈਕਚਰਾਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਇਹ ਕੋਈ ਸਾਧਾਰਨ ਲਿਖਤ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਬਾਹਰੀ ਦਖਲ ਦੇ ਆਭਾਵ ਵਿੱਚ, ਸੌਖਿਆਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨਿਵੇਕਲੇ ਬਹਿ ਕੇ ਲਿਖ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਲੇਖਕ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣਾ, ਉਸ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਿਸ਼ਚਤ ਕਰਨਾ, ਗੱਲਬਾਤ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰਨਾ, ਉਸ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਉਤਾਰਨਾ, ਫੇਰ ਉਸ ਦੀ ਕਾਂਟ-ਛਾਂਟ ਕਰਨਾ ਅਥਵਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਇਉਂ ਪੜਨ ਯੋਗ ਲਿਖਤ ਬਣਾਉਣਾ - ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਖਮ ਭਰੇ ਕੰਮ ਸਾਹਮਣੇ ਸਨ। ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਰ ਸਬੰਧਿਤ ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਵਾਚਣਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਹੋਈ ਆਲੋਚਨਾ ਨੂੰ ਵਾਚਣਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਹੋਈ ਆਲੋਚਨਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ-ਗੋਚਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਫੇਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਬੰਧਿਤ ਲੇਖਕ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ, ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਤੇ ਚੌਗਿਰਦੇ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਤਦ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੀਆਂ ਖਾਸੀਅਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਲੁਕਵੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਉੱਤੇ ਝਾਤ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ।³

ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੀ ਵਿਧਾਗਤ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਜੁਲਦੀ ਵਿਧਾ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਦਾ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਵੀ ਸਾਰਥਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਜ਼ਿਕਰ ਰਾਹੀਂ ਜਿੱਥੇ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੀ ਵਿਧਾਗਤ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਹੋਰ ਨਿਖਰੇਗੀ ਉੱਥੇ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਤਾ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪਾਸਾਰ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਣਗੇ। (ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਤਾ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦੀ ਚਰਚਾ ਵਾਰ ਵਾਰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਤਾ ਦੀ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੋਈ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੇ ਸੁਆਲ ਕਰਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਗ਼ੈਰ ਸੰਜੀਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਵਿਧਾ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਕਸਰ ਹੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ)। ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਅਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਵਿਚਲਾ ਵੱਡਾ ਫਰਕ ਤਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਤਾ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਹੁੰਗਾਰੇ ਨਾਲ ਸਿਰਜਿਆ ਰੂਪ ਹੈ। ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਤਾ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਉਸਦੀ ਸੂਖਮ ਤੇ ਸਾਰਥਕ ਜਗਿਆਸਾ ਵਿੱਚ ਹੈ ਤੇ ਉਤਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਉਸ ਜਗਿਆਸਾ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ। ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੇ ਪ੍ਰਬੁੱਧ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਆਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਦੀ ਵਿਧਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਜਗਿਆਸੂ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਬੁੱਧ ਜਾਣੂ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਮਰਤਾ ਭਰਪੂਰ ਢੰਗ ਹੈ।

ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਅਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅਗਲਾ ਵਖਰੇਵਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਦਾ ਅਤੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸਵੈ ਜੀਵਨੀਕਾਰ ਕੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਿਚਲੀਆਂ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਕੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਕੋਲ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਘੱਟ ਜਾਂ ਵੱਧ ਵਿਸਥਾਰਮਈ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਵੈ ਨੂੰ ਮਨ ਇੱਛਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੇ ਸੁਆਲਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸੀਮਤ, ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਨੇੜੇ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਤੋਂ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਅੱਜ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਹੋਂਦ ਗ੍ਰਹਿਣ

ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬੀਤਿਆ ਜੀਵਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਦਰਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਫੋਕਸ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਛੋਟੀਆਂ ਅਤੇ ਲੰਮੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਲਈ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਰੀਕੇ ਹਨ : ਆਹਮੋ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠ ਕੇ ਮੁਲਕਾਤ ਕਰਨ ਦਾ, ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਰਾਹੀਂ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਦਾ (ਜਦੋਂ ਸਥਾਨ ਦੀ ਦੂਰੀ ਕਾਰਨ ਕੋਲ ਬੈਠ ਕੇ ਸਵਾਲ ਜੁਆਬ ਕਰਨੇ ਸੰਭਵ ਨਾ ਹੋਣ) ਅਤੇ ਸਵਾਲ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇਣ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਕੋਲੋਂ ਉੱਤਰ ਲਿਖਵਾ ਲੈਣ ਦਾ (ਇਸ ਵਿਧੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਨ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ)। ਉਂਝ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ਕ ਤਰੀਕਾ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠ ਕੇ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਦਿਆਂ ਲੇਖਕ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਣਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਏਦਾਂ ਦੇ ਸਵਾਲ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੇ ਮੌਕੇ ਸਿਰਜਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਬਾਕੀ ਤਰੀਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਖਾਰਜ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰੂਪ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵੀ ਦੂਜੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਅਨੇਕਾਂ ਖੱਪੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਉੱਥੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦੁਹਰਾਅ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਿੱਚ ਬੋਲ ਦੀ ਥਾਂ ਲਿਖਤ ਭਾਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਪਛਾਣ ਜਿਹੜੀ ਬੋਲ ਅਤੇ ਬੋਲ ਵਿਚਲੀ ਸੁਭਾਵਿਕਤਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਉਹ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਾਹਿਤਕ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਪਾਠਕ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਵਿਚ ਸਾਂਝ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸਸ਼ਕਤ ਵਿਧਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਹੋਰ ਬਾਕੀ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਵੀ ਦਈਏ ਤਾਂ ਪਾਠਕ ਲੇਖਕ ਦੇ ਕਰੀਬ ਕੇਵਲ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਪਾਠਕ ਦੁਆਰਾ ਲੇਖਕ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੜੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਨੂੰ ਪੜਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਉੱਥੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਪੜਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਾਠਕ ਲੇਖਕ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਨੇੜਤਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਉਸਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਗਿਆਨ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਤੋਂ ਪੜਨ ਤੇ ਸਮਝਣ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਤ ਅਤੇ ਲੇਖਕ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਪੂਰਕਤਾ ਦੀ ਜਾਮਨ ਬਣਦੀ ਹੈ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੀ ਵਿਧਾ।

ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵੇਰਵਿਆਂ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਲਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਵੇਰਵੇ ਅਤੇ ਪਲ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਇਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਣੇ ਸਨ। ਇਹ ਲੇਖਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਅਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜੁੜੇ ਅਜਿਹੇ ਅਹਿਮ ਤੱਥ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਮਹੱਤਵ ਬਣ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਵ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੱਚ ਅਤੇ ਤੱਥ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਬਿਆਨੇ ਗਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮੁੱਲ ਬਹੁਤਾ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਉਂਦਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਮਾਂ ਬੀਤਦਾ ਜਾਵੇਗਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਤਾ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਜਾਵੇਗੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦਾ ਆਰੰਭ :

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕਾਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਰਵਾਇਤ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਇਹ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛਪਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਛਪ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਤਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਅਹਿਮ ਅਤੇ ਲੱਗਭੱਗ ਲਾਜ਼ਮੀ ਫੀਚਰ ਹੀ ਬਣ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਸ ਵਿਧਾ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਜ਼ਾਮਨ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ‘ਹੁਣ’ ਵਿੱਚ ਛਪੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਖੁਸ਼ੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਿਤਾਬੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਛਪਣਾ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਪੁਰਾਣੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਪਹਿਲੀ ਕਿਤਾਬ ‘ਗੁਫਤਗੂ’ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ 1984 ਵਿੱਚ ਛਪਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚਲੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਤਾ ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਹਨ। ਉਂਝ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਵਿੱਚ ਛਪੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦਾ ਹੀ ਕਿਤਾਬੀ ਰੂਪ ਹੈ। ਜਸਬੀਰ ਭੁੱਲਰ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ‘ਲਿਖਣ ਵੇਲਾ’ (1994) ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਧਾ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਤਾਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰੁਸਤ ਨਹੀਂ। ‘ਲਿਖਣ ਵੇਲਾ’ ਨੂੰ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਤਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਤਾਬ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚਲੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਕਿਤਾਬੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਛਪਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਛਪੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕਿਸੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨ/ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਜਗਤ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਧਾ ਵਜੋਂ ਚਰਚਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਤਾਬੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਛਪਣ ਨਾਲ ਹੀ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧਾ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦਾ ਭਰਵਾਂ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਉਹ ਦੋ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੇ ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਧਾਵਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਨੇੜਿਓਂ ਜੁੜੇ ਹੋਰ ਅਹਿਮ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਆਰੰਭ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਪਿੱਛਲੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਸਬੰਧੀ ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਜੇ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ, ਸਿਰਫ਼ ਅਤੇ ਸਿਦਕ ਸਦਕਾ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਚ ਸਕਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਬਾਕੀਆਂ ਦੇ ਗਿਆਤ ਲਈ, ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਰਚਣਹਾਰੇ ਤੋਂ, ਉਸਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕੇ, ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਂਝ ਲਈ ਜਾਵੇ।⁴

ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਦੇ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਜਗਤ ਦੇ ਸਥਾਪਿਤ ਲੇਖਕ/ਆਲੋਚਕ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਤਿਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਸਮਾਜ ਦਾ ਧਿਆਨ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੀ ਵਿਧਾ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਲੇਖਕ/ਆਲੋਚਕ ਜਿੱਥੇ ਦੂਜੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਣਗੌਲੇ ਪਰ ਕੀਮਤੀ ਪਲਾਂ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਵਾ ਸਕਣ ਵਿੱਚ

ਸਫਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਾਹਿਤਕ/ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਨਿਵੇਕਲਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਿਰਜਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਾਮਯਾਬ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਇਸ ਵਿਧਾ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਰ ਕਈ ਛੋਟੇ ਵੱਡੇ ਨਾਂ ਇਸ ਵਿਧਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ/ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਚਿਤਰਪੱਟ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਗੁਣ ਅਤੇ ਗਿਣਤੀ ਦੋਵਾਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਯੋਗ ਰੁਤਵਾ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਰਜੀ ਮਹੱਤਵ :

ਸਾਹਿਤਕ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਲੇਖਕ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪਾਠਕ ਲਈ ਮਹਿਜ਼ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਰੋਚਿਕ ਕਹਾਣੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸਗੋਂ ਜੀਵਨ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਦਾ ਸਰੋਤ ਅਤੇ ਮਾਧਿਅਮ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਾਠਕ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਕਹਾਣੀ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਚਣਹਾਰ ਸਖ਼ਸ਼ੀਅਤ ਕਰਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਉਸ ਲਈ ਜੀਵਨ ਦੇ ਗਹਿਰੇ ਰਹੱਸਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਵੈ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਸਵੈ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣ ਦਾ ਸਫਰ ਹੈ। ਸਵੈ-ਸਥਾਪਤੀ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰਿਤ ਕਰਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦਾ ਅਹਿਮ ਪ੍ਰਕਾਰਜ ਹੈ।

ਸਾਹਿਤਕ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਦੀ ਸਿਰਜਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਬਾਰੇ ਪੜਦਿਆਂ ਪਾਠਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰਲੇ ਰਹੱਸਾਂ ਦੀ ਥਾਹ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਮਾਨਣ ਲਈ ਅਤਿ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵੀ ਅਰਥਾਂ ਤੱਕ ਰਸਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਸੌਖਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਮਾਧਿਅਮ ਵੀ ਹਨ। ਇਹ ਸਿਰਜਣਹਾਰ/ਰਚਾਇਤਾ ਦਾ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ/ਰਚਨਾ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਬਾਬਤ ਵਿਆਖਿਆਤਮਕ ਹੁੰਗਾਰਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਲੇਖਕ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚਲੇ ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਰਚਨਾ ਸਿਰਜਣ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਕਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਆਸਾਨ ਤੇ ਰੋਚਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਧਾਰਨ ਤੋਂ ਸਾਧਾਰਨ ਪਾਠਕ ਵੀ ਲਿਖਤ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਤੱਕ ਆਪਣੀ ਪਹੁੰਚ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਆਸਾਨ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਭਾਵ ਗਹਿਰੇ ਰਹੱਸਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜੇ ਅਤੇ ਸੌਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਹਿਣ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਸਮਰੱਥਾ ਤੋਂ ਹੈ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਾਹਿਤਕ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੀ ਵਿਧਾ ਦੀ ਇਕ ਅਹਿਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਇਕ ਨਵੀਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਲੀ ਪੂਰਕ ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਸਿਰਜਣ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਅਜਮੇਰ ਔਲਖ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿੱਚ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਸਬੰਧੀ ਪੁੱਛੇ ਇਕ ਸਵਾਲ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਨਾਟਕ ਦਾ ਸਬੰਧ ਲੋਕ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਹੈ, ਵਿਦਵਾਨੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਲੇਖਕ ਲੋਕ-ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਲੋਕ ਜਿਹੜੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਵਿਦਵਾਨੀ ਬੋਲੀ ਰਾਹੀਂ ਬੋਲਦੇ, ਸੁਣਦੇ ਹਨ, ਨਫਰਤ ਨਾਲ

ਵੇਖਣਗੇ।...ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਨਿੱਤ ਦਾ ਵਾਹ ਡੰਗਰਾਂ ਨਾਲ ਹੈ ਉਹ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਠੋਰਤਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਕਿ ਉਹ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢ ਰਹੇ ਹਨ। ਨਾਲੇ ਮੈਂ ਨਾਟਕ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦਾ ਕਿ ਇਹ ਨਾਟਕ ਵਿਦਵਾਨ ਲੋਕ ਸੁਣਨਗੇ/ਪੜ੍ਹਨਗੇ ਸਗੋਂ ਇਹ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਤਰ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਬੋਲਣਗੇ।⁵

ਇਹ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਅਤੇ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਨਿਰਣਾਇਕ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਮਝ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪਾਠਕ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ/ਸਥਾਪਤੀ, ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਪੈਮਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਾਠਕ ਵਿਭਿੰਨ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਆਪਣੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਧਾ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨਾਲ, ਆਲੋਚਕਾਂ ਨਾਲ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਜਾਚਦਾ ਰੋਚਿਕ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਿਰਣੇ, ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਚਿੰਤਕ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ, ਆਪਣੀ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁਨਰ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਲੋੜ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਧਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਆਲੋਚਨਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਮੁੜ ਤੋਂ ਘੋਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਸਾਹਿਤਕ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਧਿਰਾਂ ਬਾਰੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰੋਕਤ ਪੁਨਰ ਚਿੰਤਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਦੀ ਲੋੜ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਵਿਧਾ ਵਿੱਚ ਰਚੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋਰ ਸਾਹਿਤ ਬਾਬਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਨਾਵਲ ਦੀ ਵਿਧਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੇ ਨਾਵਲਕਾਰ (ਲੱਗਭੱਗ ਸਾਰੇ ਹੀ) ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਸੰਸਾਰ ਪੱਧਰ ਤੇ ਤਾਂ ਕੀ ਹਾਲੇ ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਅਕਸਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ :

ਦੇਸੀ ਬਦੇਸੀ ਵੱਡੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਾਵਲ ਪੜਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਮਿਆਰ ਬਹੁਤ ਸਾਧਾਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਤਾਂ ਨਾਵਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ। ਫੇਰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸਮਾਨ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ, ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚੰਗਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹ⁶ (ਸੁਖਬੀਰ)

ਅਸੀਂ ਵੱਡਾ ਸਾਹਿਤ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਵੱਡੇ ਬੰਦੇ ਨਹੀਂ।⁷ (ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ)

ਉਂਝ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਬਾਬਤ ਬਣੀ ਉਪਰੋਕਤ ਰਾਇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਦੇ ਵਿਸਤਰਿਤ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਬਣੀ ਰਾਇ ਹੈ। ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਨਾਵਲਕਾਰ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪੜਨ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਇਛੁਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਬਕੌਲ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਨਰੂਲਾ, “ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੇ। ”⁸ ਮੋਹਨ ਕਾਹਲੋਂ ਤਾਂ ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੁੱਸਾ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਅਣਜਾਣ ਜਾਪਦੇ ਹਨ।⁹

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਕਾਫੀ ਖੁਸ਼ ਹਨ। ਨਾਵਲਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੜਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਗੰਭੀਰ ਚਰਚਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਕਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਨਾ ਬਾਰੇ ਖਾਸੀ ਤਿੱਖੀ ਰਾਇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤੇ ਨਾਵਲਕਾਰ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਨਾ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਤੋਂ ਹੀ ਇਨਕਾਰੀ ਹਨ। ਜੇ ਉਹ ਇਸ ਆਲੋਚਨਾ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਦਾ ਸਾਰ ਅੰਸ਼ ਇਹ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਕ ਨਿਰਪੱਖ ਆਲੋਚਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਗੋਂ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਫਾਇਦਿਆਂ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਮੰਦਾ ਜਾਂ ਚੰਗਾ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਹੋਰ ਇਲਜ਼ਾਮ ਜਿਹੜਾ ਉਹ ਆਲੋਚਕਾਂ ਤੇ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਕ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਨੇਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪੱਛਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਚੌਖਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਫਿੱਟ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਹੇਠਲੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ:

ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾ ਵਾਲਾ ਦਿਲ ਹੀ ਨਹੀਂ; ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਬਦੇਸ਼ੀ ਪੇਸਰ ਲਗਾਇਆ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਧੜਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹੋ ਗਲਾਂ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮੇਰਾ ਨਾਵਲ ਪੜਦੇ ਸਮੇਂ ਪਾਤਰ, ਪਲਾਟ, ਭਾਸ਼ਾ, ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦੇਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ **Totality of impression** ਨੂੰ ਖਰਾਬ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਨੇ। ਇਹ 1932 ਵਾਲੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਨ।¹⁰ (ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਰੂਲਾ)

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਆਲੋਚਕਾਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ, ਸਮੁੱਚੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਹੁਤ ਘਚੋਲਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਗਏ ਨੂੰ ਘੋੜਾ ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਗਧਾ। ਇਸ ਵਿਵੇਕਹੀਣਤਾ ਦੀ ਧੂੜ ਵਿੱਚ ਮਿਆਰ ਬਾਰੇ ਵਸਤੂਮੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਸੋਚਣਾ ਆਮ ਬੰਦੇ ਲਈ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।¹¹ (ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਰੁਪਾਣਾ)

ਉਂਝ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਵਿਚਲੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬਾਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਰੈਗੂਲਰ ਪਾਠਕ ਹਨ। ਲੱਗਦਾ ਇੰਝ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸਿਰਫ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਤੇ ਹੋਈ ਆਲੋਚਨਾ ਨੂੰ ਹੀ ਪੜਨ ਦੇ ਆਦੀ ਹੋਣ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਇਕ ਗੱਲ ਰੋਚਿਕ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਨਾਵਲਕਾਰ/ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ/ਕਹਾਣੀ ਆਲੋਚਕਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਰਹੇ ਹਨ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਕਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਨਾ ਬਾਬਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਚੁਪ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਇਸ ਦੇ ਸਾਰਥਕ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੁੱਸਾ ਅਤੇ ਮੋਹਨ ਭੰਡਾਰੀ ਦੇ ਜਵਾਬ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਥੋੜੀ ਹਟਵੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਤੋਂ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ ਹਨ ਹੀ ਹਨ ਸਗੋਂ ਨਾਟਕ ਦੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਬਾਬਤ ਵੀ ਉਹ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਹਾਲੇ ਨਾਟਕ ਆਲੋਚਨਾ ਦੀ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਰਪੂਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਲਪ ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾਟਕ ਆਲੋਚਨਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਨਿੰਦਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਸਲਾਹਿਆ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਭਾਵਨਾ ਇਹ ਰਹੀ ਕਿ ਨਾਟਕ ਆਲੋਚਕਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਯਤਨ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਬਾਕੀ ਵਿਧਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਾਲੀ ਵਿਧਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵੱਲ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਹੋਰ ਤੱਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤੇ ਨਾਟਕ ਆਲੋਚਕ ਖੁਦ ਵੀ ਨਾਟਕਕਾਰ ਹੀ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਟਕ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਵਿਧਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਰਚਣਹਾਰ ਆਪਣੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਦਰਸ਼ਕਾਂ/ਪਾਠਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲੋਚਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧਾ ਦੀ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਸਿੱਧੀ ਪਹੁੰਚ ਹੈ। ਨਾਟਕਕਾਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਤਾੜੀਆਂ ਦੀ ਗੜਗੜਾਹਟ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਗਲਪ ਦਾ ਪਾਠਕ (ਜਿਹੜਾ ਉਂਝ ਹੀ ਘੱਟ ਹੈ) ਆਪਣੀ ਚੁਪ ਕਾਰਨ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ/ਸਥਾਪਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦਾ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਅਲੋਚਕ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸੂਝ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੋਵਾਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਪਾਠਕ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਅਲੋਚਕ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ‘ਬਣਦੀ ਮਾਨਤਾ’ ਨਹੀਂ ਦੇ ਪਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ‘ਨਾਰਾਜ਼’ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ‘ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ’ ਉਪਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਆਧਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਅਲੋਚਕਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਆਲੋਚਨਾ ਸਬੰਧੀ ਕੀਤੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਨੂੰ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਤਰਕ ਰਾਹੀਂ ਨਿਬੇੜ ਦੇਣਾ ਅਨਿਆਇ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਥਾਪਿਤ ਲੇਖਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਯਤਨ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਚਰਚਿਤ ਮਸਲਾ ਇਨਾਮਾਂ ਸਨਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਇਨਾਮ ਸਨਮਾਨ ਲੈਣ ਅਤੇ ਦੇਣ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸੁਆਲ ਅਤੇ ਸ਼ੰਕੇ ਉਠਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਕੁਝ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਇਨਾਮਾਂ ਤੇ ਸਮਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾਇਆ ਵੀ ਹੈ। ਸੁਖਬੀਰ ਇਨਾਮਾਂ ਸਨਮਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਆਖਦੇ ਹਨ :

ਲੱਗਭੱਗ ਸਾਰੇ ਵੱਡੇ-ਛੋਟੇ ਲੇਖਕ ਇਨਾਮਾਂ ਸਨਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਤਾ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜਦ ਕੋਈ ਇਨਾਮ ਸਨਮਾਨ ਮਿਲਦਾ, ਤਾਂ ਲੈਣੇ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਸਗੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਅਧੋਗਤੀ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।¹²

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ ਇਨਾਮ ਨਾ ਮਿਲਣ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਸਬੰਧੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

... ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਜਾ ਕੇ ਜੋੜ ਤੋੜ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ...¹³

ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਰੂਲਾ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਦੇ ਇਨਾਮ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ :

ਜੇ ਦੇਣਗੇ ਤਾਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਉਂ। ਅੱਵਲ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਣਾ ਈ ਨਹੀਂ। ਇਨਾਮ ਪੰਜ ਛੇ ਵਾਰੀ ਮੁੱਠੀ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭਜੋਤ ਅਕਾਦਮੀ ਦੀ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਦੀ ਮੈਂਬਰ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਕੁਝ ਸ਼ਰਤਾਂ ਰੱਖੀਆਂ।¹⁴

ਉਪਰੋਕਤ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨਾਮਾਂ ਸਨਮਾਨਾਂ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕੁਝ ਅੱਛਾ ਨਹੀਂ। ਉਂਝ ਕੁਝ ਲੇਖਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦੇ ਨਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਗੌਲਣਯੋਗ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਹੋਰ ਲੇਖਕ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਇਨਾਮਾਂ ਸਨਮਾਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਦੌੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਵਿਭਿੰਨ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਨੂੰ ਜੇ ਜ਼ਰਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਨਾਮ ਮਿਲ ਗਏ ਹਨ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਸਵੀਕਾਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨਾਮਾਂ ਪਿਛਲੀ ਤਿਕੜਮ ਬਾਰੇ ਚੁਪ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਹ ਜਚਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਜੋੜ ਤੋੜ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਦਾ ਮਸਲਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਬਜੈਕਟਿਵ ਨਜ਼ਰੀਆ ਉਘੜ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਸਲਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਯਥਾ ਸੰਭਵ ਹੱਲ ਲੱਭਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ/ਅਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਦੇਖਣ ਦੀ ਆਦਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ।

ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹੋਰ ਮਸਲਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦੱਸੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਸੱਚੀਆਂ ਜਾਂ ਝੂਠੀਆਂ ਹੋਣ ਜਾਂ ਘੱਟ ਜਾਂ ਵੱਧ ਸੱਚੀਆਂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੈ। ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੀ ਵਿਧਾ ਇਹ ਆਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਤੋਂ ਜੋ ਵੀ ਸਵਾਲ ਜਿਸ ਵੀ ਮੁੱਦੇ ਵਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਉਹ ਉਸਦਾ ਸਹੀ ਅਤੇ ਸੱਚਾ ਉੱਤਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਪਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕੁਝ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਆਪਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾ ਚੜਾ ਕੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਿਸ਼ਾ ਦੇ ਕੇ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਤਾ ਦਾ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿੱਚ ਪੈ ਜਾਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਹੋਰ ਸਾਧਨਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਾਰਨ ਦੱਸੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸਾਹਮਣੇ ਦੋ ਬਦਲ ਬਣਦੇ ਹਨ ; ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਟੋਕ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਅਸਲੀਅਤ ਨਾਲ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਵਾਵੇ ਅਤੇ ਜਾਂ ਉਹ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਜੋ ਵੀ ਉਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਹਿਣ ਦੇਵੇ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਪਹਿਲਾ ਬਦਲ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਇਸ ਨਾਲ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਹ ਅਗਲੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਸੁੰਗੜ ਜਾਵੇਗਾ ਜਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਤਾਂ ਇਹ ਬਦਲ ਇਕ ਚੰਗੇਰੀ ਅਤੇ ਲੰਮੇਰੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਿੱਚ ਅੜਚਣ ਬਣ

ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਦੂਸਰਾ ਬਦਲ ਹੀ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਲੇਖਕ ਸੱਚ ਨਾ ਕਹੇ ਪਰ ਕੁਝ ਕਹੇ ਜ਼ਰੂਰ। ਉਹ ਜੋ ਵੀ ਕਹੇਗਾ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਤਾ, ਪਾਠਕ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਉਸ ਦੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਪਿਛਲੇ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਉਪਯੋਗੀ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣਗੇ। **Robert Arkinson** ਅਨੁਸਾਰ :

the interviewer need not run out for a lie detector ; it may be this type of story will also serve his or her research interests. The researcher could ask, and include some interpretations about, why the individual chose a fabricated story-that is, what purpose this served for the storyteller...the research can use whatever story an interviewee tells to accomplish the research goals, finding an interpretation that will be useful ¹⁵

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਤਕ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੀ ਵਿਧਾ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦਿੱਤੀ ਉੱਥੇ ਇਸ ਜੀਵਨ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਖੁਦ ਲੇਖਕ ਲਈ, ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਤਾ ਲਈ ਅਤੇ ਪਾਠਕ ਲਈ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸਰੋਤ ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਵਿਧਾ ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਸਮਕਾਲ ਅਤੇ ਬੀਤੇ ਕਾਲ ਦੇ ਦੁਨਿਆਨੀ ਅਤੇ ਰਚਨਾਵੀਂ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੇਖਕ ਦੇ ਨੁਕਤਾ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਸਮਝਦੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਸਬੰਧੀ ਸੂਖਮ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੀ ਵਿਧਾ ਦਾ ਵਿਧੀਵਤ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਭਾਵੇਂ ਲੇਟ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੀ, ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਇਸ ਵਿਧਾ ਨੇ ਪਾਠਕਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਸਥਾਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧਾ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨਿਖਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਭਿੰਨ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਲੇਖਕਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰਕੇ ਸਾਂਭਣ ਦੇ ਯਤਨ ਵੀ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਧਾ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਤਵੱਕੋ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਤਿਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣਗੇ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਧਾ ਦੀਆਂ ਅਸੀਮ ਸਮਰੱਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣਗੇ।

ਹਵਾਲੇ :

---

¹ Quoted by Robert Arkinson in *The life story Interview*, Handbook Of Interview Research, Jaber F. Gubrium and James A. Holstein (eds.) Sage publications, CA, 2001, p-125

² ਸਤੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਵਰਮਾ, ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ, ਪੰਜਾਬ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1997, ਪੰਨਾ-10

³ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ, ਪੰਜਾਬ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1997, ਪੰਨਾ-11

⁴ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ, ਆਦਿਕਾ, ਜਸਵੀਰ ਭੁੱਲਰ, ਗੁਫਤਗੂ, ਪੰਜਾਬ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2001. ਪੰਨਾ-7-8

⁵ ਸਤੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਵਰਮਾ, ਉਹੀ ਰਚਨਾ, ਪੰਨਾ-229

---

⁶ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਉਹੀ ਰਚਨਾ, ਪੰਨਾ-148

⁷ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-282

⁸ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-52

⁹ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-280

¹⁰ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-51

¹¹ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ, ਬਚਨ-ਬਿਲਾਸ, ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ, ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2001, ਪੰਨਾ-96

¹² ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-171

¹³ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-92

¹⁴ ਉਹੀ, ਪੰਨਾ-64

¹⁵ Robert Atkinson , *The life story Interview*, Ibid, p-126